

A »HAMLET« TRAGIKUMÁRÓL

Írta: PÓSA PÉTER

Közismert és gyakran emlegetett dolog, hogy Shakespeare nemcsak a világirodalom legnépszerűbb, hanem legtöbbet vitatott írója is. Igaz, hódolóinak száma összehasonlíthatatlanul nagyobb, mint ellenfeleié, ebben a tekintetben a Drydenek, Goethék, Bjelinszkijek, Carlyle-ok, Vörösmartyk, Petőfik nézetei jelentik a nagy többséget, a Tolsztojokéi a kivételt, a kisebbséget. Ám az elismerés, a hódolat s a bírálat szavai nagyon eltérőek egymástól Mennyire különbözik — hogy csak a legnagyobbakról szóljunk — Dryden Shakespeare-képe a Hazlittétől, Voltaire-é a Goethétől vagy a Bjelinszkijétől. Egész könyvtárat lehetne megtölteni a Shakespeare-ről szóló művekkel, de külön könyvet lehetne írni csak azokról a Shakespeare-problémákról, melyek megoldását ma sem érezzük megnyugtatónak.

Ha az említett, elképzelt könyvtárnak a polcain könyvtárosa egyszer rendet teremtene és kimutatná, melyik Shakespeare-mű foglalkoztatta a legtöbbet az írókat és műbírálókat, irodalomtörténészeket és filológusokat, bizonyára a »Hamlet« nyerné el a népszerűség pálmáját.

Joggal felvethető a kérdés: érdemes-e hát hozzányúlni a »Hamlet« elemzéséhez, közelebről Hamlet tragikumának kérdéséhez? Nem mondtak-e el negyedfélszáz esztendő alatt mindent, amit e kérdéssel el kellett mondani? Hogy mennyire nem, azt bizonyítják a »Tyeátr« c. szovjet folyóirat 1955. évi 1. és 3. számának a »Hamlet« problematikájával foglalkozó cikkei. Való igaz, hogy a hatalmas »Hamlet«-irodalomban igen sok kérdést tisztáztak, többé-kevésbé megnyugtató módon. A polgári irodalomkutatás is számos részigazságot felderített. Ki tagadhatná, hogy a legnagyobb terjedelmű és legszélesebb apparátussal dolgozó magyar »Hamlet«-könyv, Alexander Bernát egyébként egészében véve erősen idealista szemléletű műve, korlátai ellenére is, sok részletet helyesen világít meg? Viszont vitathatatlan az is, hogy kevés művet magyarítottak annyiféle módon félre, hamisítottak meg annyira egyes irodalomtörténészek a hanyatló polgári irodalomtörténetírás korszakában, mint éppen a »Hamlet«-et. Nem célja e tanulmánynak, hogy ezeket a tévedéseket és ferdtéseket egyenként sorra vegye, csupán a legfontosabbakra kíván röviden utalni.

A XIX. században két irányzatot különböztethetünk meg, melyek mindegyike eleve helytelenül értelmezi Hamlet alakját. Az egyik irányzat szerint a tragédia Hamlet szubjektív sajátosságai körül forog, a dán királyfi jellemének egyéni vonásai szabják meg a tragédia menetét. A másik álláspont szerint a »Hamlet« lényegében »a bebizonyíthatatlan bűn tragédiája«,

s e szerint az elképzelés szerint Hamletnek azért kell elbuknia, mert képtelen meggyőző bizonyítékokat szerezni Claudius bűnösségéről. Az imperializmus korának esztétái saját képükre és hasonlatosságukra formálják Hamletet, amikor idegbetegnek, neuraszténiásnak képzelik. Akad olyan felfogás is, amely a dán királyfi tragédiájának okát »a tízparancsolat megszegésében« látja. A szellemtörténet leszűkíti s ezzel egyidejűleg misztifikálja a kérdést, elképzelése szerint Hamlet nem született a tettek emberének. E felfogás a híres »Lenni vagy nem lenni« kezdetű monológot a darab összefüggéseiből kiragadva vizsgálja, elferdíti annak lényegét, s így próbálja alátámasztani álláspontját. Akad olyan megállapítás is, hogy Hamlet sorsa »a minőségi ember tragédiája«, aki elpusztul a mindennapi emberek között.

Mindezeknek a felfogásoknak közös hibája, eleve téves kiindulási pontja az, hogy a problémát társadalmi összefüggéseiből kiragadva próbálják vizsgálni, s így nem juthatnak helyes következtetésekhöz.

A marxista irodalomtörténetírás megteremtette a lehetőséget Shakespeare helyes értékeléséhez. Morozov angol irodalomtörténetének Shakespeare-képe a költő életművét szervesen beágyazza a XVI. és XVII. század angol életének gazdasági, politikai és társadalmi viszonyai közé. Műve jellegénél fogva nem vállalkozhat a részletkérdések boncolására, de megmutatja a helyes kiindulópontot. A Shakespeare-drámák — és maga a »Hamlet« is — számos megoldásra váró kérdést vetnek fel az irodalomtörténet és az esztétika számára. Egyik legérdekesebb probléma ezek közül éppen a »Hamlet« tragikumuma. Shakespeare összes drámáinak új, 1955-ös magyar kiadásában Lutter Tibor rámutat a »Hamlet« értelmezésének néhány szempontjára, de mivel a kérdés lényegét a jogos uralkodó és a trónbitorló ellentétére szűkíti le, nem adhat kielégítő magyarázatot. E tanulmány célja, hogy megkísérelje a dán királyfi tragikumának alapvető okait megmutatni.

Meglehetősen ismert dolog Shakespeare Hamlet-történetének viszonya forrásaihoz, Saxo Grammaticushoz, Belleforesthez, Kydhez és a feltételezett Ós-Hamlethez. Pontosán tudjuk, honnan veszi a költő a vérbosszú motívumát, az örültség színlelését, a szellem szerepeltetését. Figyelemre méltó ezzel kapcsolatban az, hogy valamennyi forrásként szereplő mű középpontjában a vérbosszú motívuma áll, Hamlet megöli nagybátyját s így áll bosszút apja erőszakos haláláért. Shakespearenél azonban ennél sokkal többről van szó. Nem a vérbosszú végrehajtása a darab központi problémája, sőt nem is egyszerűen csak a zsarnok uralkodó, a bitorló trónjának megdöntéséről van szó. Shakespeare a dán királyfi történetét két világ összeütközésének jelképeként használja fel.

Hamlet, mint ahogy ezt saját szavaiból megtudjuk (I. felvonás 2. szín), Wittenbergában, az egyetemen tanult. Itt kötött barátságot Horatioval, az egyetlen emberrel, aki a darab folyamán végig kitart mellette. Wittenbergából atyja temetésére érkezett haza Helsingörbe, azután otthon maradt a tor után hirtelen bekövetkező nászra is, s most sebzett lélekkel, anyjában csalódva, atyja emlékét ápolva szívében, vissza akar térni az egyetemre. Ez igen fontos momentum, mert kétségtelenné teszi, hogy Hamlet, noha nyilvánvalóan el van keseredve, ekkor még nem gondol másra, mint gyászára és tanulmányainak folytatására. Hamlet ekkor még mit sem tud

arról, hogy atyja szelleme megjelent a bástyafokon vigyázó őrség előtt és csak anyja unszolására szánja rá magát arra, hogy Helsingörben maradjon.

Király: ... Mi célod illeti.
Hogy Wittenbergbe visszamenj tanulni,
Ez óhajtásunk ellen van nagyon:
Tégy is le, kérlek, erről, és maradj.
Nyájas szemünk előtt, szíves körünkben,
Mint első udvaronc, öcsénk s fiunk.

Királyné: Ne hagyj hiába kérni jó anyádat:
Maradj, ne menj Wittenbergába, Hamlet.

Hamlet: Úgy engedelmes lészek, asszonyom.
(I. felvonás, 2. szín.)

Hamlet ezt követő monológjából szintén kitűnik, hogy elkeseredésének oka ekkor még atyja halála s a »gonosz hamarság«, mellyel anyja siétt Claudius feleségévé lenni. Csak miután a király és a királyné megnyerik Hamlet beleegyezését arra, hogy nem tér vissza Wittenbergbe, találkozik a királyfi Marcellussal és Horatioval; közlik vele, hogy megjelent előttük atyja szelleme.

Amikor a következő éjjelen Hamlet, Horatio és Marcellus megjelennek a bástyán, hallják, hogy a király dőzsöl, tivornyázik s »nagy dáridóján bősztánc tántorog.« Ennek a szellemvárás feszültségében lejátszódó jelenetnek fontos szerepe van, melyet eddig nem méltattak kellő figyelemre. Hamlet és Horatio beszélgetéséből kiderül, hogy mennyire idegennek érzi, sőt elítéli a királyfi a dán királyi udvar szokásait.

Horatio: Hát ez a szokás?

Hamlet: Ez ám bizony:
De szerintem — ámbár én honos vagyok
S belészülettem — oly szokás, melyet
Megtörni tisztessé, mint megtartani.
E kába lagzi, mind kelet- s nyugatra,
Más nemzeteknél csúnya hírbe hoz...

(I. felvonás, 4. szín.)

A középkori Dánia képe ez, s Hamlet és Horatio, a wittenbergi diákok nem érzik és nem is érezhetik jól magukat benne. Helsingör és Wittenberg két poláris ellentétet képvisel ebben a jelenetben — és a darab során később is —, a dán királyi udvar a feudalizmus jelképe, szokásai, erkölcssei a középkori szokások és erkölcsök, Wittenbergában Hamlet és Horatio a humanizmus világnézetét szívták magukba. A jellegzetesen középkori helsingóri feudális udvar egész légköre visszatetsző az emelkedett szellemű, nemes, tiszta, humanista gondolkodású királyfinak.

Ezt a két világ közötti ellentétet tudatosító beszélgetést szakítja félbe a szellem megjelenése. Hamlet megtudja atyjától, hogy a hitvány, alattomos Claudius nemcsak abban bűnös, amiért eddig gyűlölte, hanem ennél sokkal nagyobb, az egekre kiáltóan undok bűnt követett el, meggyilkolta bátyját, Hamlet atyját. A szellem azt követeli Hamlettől, hogy álljon bosszút a gyilkoson.

A vérbosszú ősi hagyományának parancsa szerint Hamlet nem is tehet mást. Ez a hagyomány szörnyű erkölcsi erőt képvisel, s Hamlet szá-

mára a probléma úgy vetődik fel, hogy vagy enged ennek az elevenen élő erkölcsi felfogásnak, vagy becstelenné válik. E dilemma ereje annál nagyobb, mert hiszen nyilvánvalóan Hamletben is megvannak annak a feudális életfelfogásnak a nyomai, amelyben felnövekedett. Mert a vérbosszú parancsa jellegzetesen az ősi hagyományokon alapul. A humanista Hamlet számára ez a törvény éppen olyan idegen, mint az egész dán élet, vagyis az egész feudális világ. Lelkében a humanista etika él, mely nem érzi jogosnak a vérbosszút. Készségesen vállalja azt, amit fiúi kötelességének kell tartania, de tudata mélyén érzi azt is, hogy ez a tett idegen egész gondolatvilágától. Megindul benne a harc. A két világ közötti ellentétet Shakespeare itt egy ember jellemén belül ábrázolja. A tragikus konfliktus ilyen módon a kor erkölcsi parancsa által cselekvésre kényszerített Hamlet és a barbár cselekedetre képtelen Hamlet között zajlik le. Ez a konfliktus valóban tragikus, mert Hamletnek vagy bosszulatlanul kell hagynia atyja halálát és ezzel a feudális felfogás szerint becstelenné válnia, vagy pedig olyan tettet kell végrehajtania, amely szembefordulást jelent az általa kialakított humanista életeszménnyel.

Ez a magyarázata a szellem nyugtalanságának is, aki újra és újra követeli az esküt Horatiótól és Marcellustól. Hiszen a szellem shakespearei elképzelésben itt a régi világi erkölcsi parancsát testesíti meg, s számára az eskü fontos biztosíték arra, hogy Hamlet ennek, és nem az ellenkező, belső parancsnak fog engedelmessé válni. Ez az értelme annak is, hogy Hamlet látszatra olyan tiszteletlenül beszél atyja szellemével, s vén vakandnak, fickónak, jópénznek nevezi. A szellem iránti furcsa viselkedésnek semmiesetre sem lehet oka az a gyakran előjövő magyarázat, hogy Hamlet nem tudja: jó vagy rossz szellemmel van-e dolga? Ez a gondolat addig, míg a beszélgetés le nem zajlott, eszébe se jutott, sőt amikor Horatio megpendítette előtte ennek lehetőségét, hogy visszatartsa a szellem követésétől, nyersen visszautasította ezt az elképzelést. Csak a terv megszületésének pillanata szüli meg a bizonytalanság érzését, s Hamlet vonakodását az eskü letételétől. Így válik világossá az I. felvonást lezáró mondat is, melyről sokan észrevették már, hogy a tragédia kulcsát jelenti:

»Kizökkent az idő: — oh, kárhozat!
Hogy én születtem helyretolni azt.»

Éppen Hamletnek, a humanistának kell a kizökkent időt helyretolnia, visszaállítania a megsértett világrendet a feudálizmus szellemében. Így válik a konfliktus megoldhatatlanná, az ellentmondás kiegyenlíthetelenné: Hamletnek vagy így, vagy úgy, erőszakot kell elkövetnie természetén: vagy meg kell alkudnia atyja s a maga gyalázatával, vagy úgy kell cselekednie, ahogyan humanista világnézete szerint nem cselekedhet.

Más megvilágítást nyer ebben a fényben az örültség tettetésének gondolata is. Hiszen, ha Hamlet azért játszaná az örültséget, hogy elaltassa a király gyanúját, ez meglehetősen kétes értékű módszer lenne. Az örültség tettetésének az eredménye nem is a király gyanújának eloszlása lesz, hanem éppen ellenkezőleg, Hamlet örültségének híre ébreszti fel Claudius gyanakvását.

Mivel ez a kérdés is a sokat vitatott Hamlet problémák közé tartozik, érdemes egy kissé közelebből megnézni. Felmerülhet az a megoldás is,

vajon nem arról van-e csupán szó, hogy Shakespeare egyszerűen átvette elődei szövegéből a készen kapott fordulatot, az őrültség színlelését. Ezt a gondolatot azonban alaposabb megfontolás után feltétlenül el kell utasítanunk, hiszen Shakespeare a rendelkezésére álló motívumokból páratlan biztonsággal válogatja ki mindig azokat, melyeket fel tud használni mondanivalójának kifejtése érdekében.

Az eredeti történet szerint Claudius nyíltan öli meg testvérbátyját s a királyfi egyszerűen azért játssza az őrültet, hogy életét megmentse. A shakespearei változatban azonban az őrültség tettetésére ilyen okból sincsen szükség. Alexander Bernát megállapítása szerint az őrültséget Hamlet azért színleli, hogy elrejtse környezetete előtt feldúlt lelkiállapotát. Ez a megállapítás önmagában véve helyes is, de nem veszi észre, hogy Hamlet feldúltsága nemcsak annak a következménye, hogy nyomára jött nagybátyja szörnyű gatzettének. Ha Hamlet számára a vérbosszú erkölcsi parancsa olyan vitathatatlan és magától értetődő érvényű volna, mint pl. Sophoklés »Elektra«-jának Orestése számára az, akkor éppen úgy nem volna szüksége a zavartság megjátszására, mint ahogy az Atreidák pusztulásának történetét feldolgozó monda említett sophoklési változatában sem üldözik az Erynisek Orestést, sőt a darabban meg sem jelennek, hiszen szerepeltetésükre nincs semmi szükség. E tekintetben Hamlet problémája inkább a monda aischylosi feldolgozásával mutat rokonságot, melynek során Orestés éppen úgy megoldhatatlannak látszó dilemma elé kerül, mint Hamlet. Aischylos »Síri áldozók«-jának Orestése számára az új társadalmi rend erkölcsi felfogása parancsolja meg, hogy álljon bosszút atyja erőszakos haláláért. S Aischylosnak a »Síri áldozók«-at folytató »Eumenisek« c. darabjában Orestés ennek az új társadalmi rendnek az erkölcsi törvénye értelmében győzedelmeskedik is azok fölött, akik a régi világrend erkölcsé értelmében tettét megbocsáthatatlan bűnnek tekintik. Hamlet számára viszont a vérbosszút a feudális társadalom erkölcsi felépítménye teszi kötelezővé. Bukását éppen az a tragikus dilemma okozza, hogy neki kell beteljesítenie a vérbosszú törvényét, amely a hivatalos társadalomban még feltétlen érvényűnek látszik, neki, akinek egész valója ellentmond ennek a társadalomnak. Ebből a tragikus dilemmából nincs kiút, s ez lehet az oka Shakespeare felfogásában az őrültség tettetésének. Hamlet időt akar nyerni, saját lelkiismerete előtt szeretné tisztázni a dolgot. De minden fontolgatásnak ellentmond a szellemnek tett fogadalom. Az őrültség színlelésével Hamlet önmaga számára igyekszik azt az illúziót keltetni, hogy tesz valamit. És itt van a hamleti habozás gyökere.

Shakespeare tehát az első felvonásban felvázolja azokat a körülményeket, melyek kikerülhetetlenül Hamlet bukásához kell, hogy vezessenek.

A második felvonás nem véletlenül kezdődik azokkal a színekkel, melyekből Hamlet és Ophelia megváltozott viszonyára derül fény. Ophelia, apja parancsára, visszautasította Hamlet udvarlását. Hamlet, akiben anyjával kapcsolatban éppen azelőtt rendült meg a női hűségbe vetett hit, úgy látja, hogy Ophelia nem méltó a szerelmére. Szereti Opheliát, hogy menyenyire szereti, azt az V. felvonás sírjelenete mindennél ékebben bizonyítja. Ez esetben tehát nem csupán az őrült szerepének megjátszásáról van szó, hanem arról, hogy az élete legnehezebb körülményei közé került Hamletet még jobban összetöri az, hogy Ophelia éppen most idegenedett

el tőle. S ha szubjektíve nincs is igaza Hamletnek, amikor úgy gondolja, hogy Ophelia női állhatatlanságból fordult el tőle, objektíve az a helyzet alakul ki, hogy Ophelia akaratlanul is a király cselszövényeinek eszközévé válik, amikor apja parancsának engedelmeskedve módot ad arra, hogy a király és Polonius kihallgassák Hamlettel folytatott beszélgetését.

Hamlet a szellemmel való találkozására óta úgy érzi, hogy az egész világ ellene fordult. Ezt az érzését nemcsak a benne dúló harc, hanem külső körülmények is megerősítik. A királyfi viselkedése ugyanis felkeltette Claudius gyanúját, akiben a bűnös lelkiismerete dolgozik, s fürkészni kezdi, nem szerzett-e Hamlet valamiképpen tudomást arról, hogy ki a gyilkos. Ehhez járul még Polonius parancsa, mely eltiltja leányát attól, hogy Hamlet udvarlását fogadja. És Hamlet igen hamar rájön arra, hogy a király gyanakszik reá. Rosencrantz és Guildenstern felbukkanása s a két udvaroncnak az övéhez képest rendkívül közepes értelmi képességei szinte játszva lehetővé teszik számára, hogy e gyanújáról megbizonyosodjék. Polonius kémkedése viszont megerősíti abban az egyébként téves hitében, hogy Ophelia is részese az ellene szövődő intrikának.

Közben az idő is telik s egyre súlyosabban nehezedik rá a feladat terhé, melynek végrehajtására esküt tett. Tudjuk Shakespeare szövegéből, hogy a szellem megjelenése és a színészek jelenete között két hónap telt el. A szellem megjelenését megelőző este ugyanis Hamlet arról beszél, hogy atyja két hónapja halott, a színészek előadásának hallgatása közben pedig Ophelia azt mondja neki, hogy atyja több, mint kétszer két hónapja sirban pihen.

Hamletben nem rögtön születik meg a színjáték terve, mikor a színészek érkezéséről hall. Csak amikor az első színész nagyszerű szavalatát hallja Hekubáról, s ennek hatására kétszeres erővel rohanja meg az a kinzó tudat, hogy esküjét még mindig nem teljesítette, kapaszkodik a mentő gondolatba, mellyel önmaga előtt is igazolni tudja, hogy miért nem cselekedett. A »Gonzago megöletésé«-nek eljátszása s a darabba való betoldás ekkor jut eszébe.

Szörnyű dilemmájának lírai lecsapódása az »Óh, mily gazember s pór rab vagyok én!...« kezdetű nagy monológ. Miután összehasonlította saját helyzetét a színészével, felvetődik benne a kérdés: nem gyávaság-e az oka annak, hogy nem cselekedett eddig? Egy pillanatig mintha maga is hajlanék erre a feltevésre:

... Nincs abba mód,
Hogy én galambepéjű ne legyek,
Vagy zsarnokság alatt elkeseredni
Epém legyen; különben már azóta
A lég minden keselyűit hizlalom
E szkláv dögével...«

(II. felvonás, 2. szín)

De ez a gondolat csak egy elkeseredett perc szüleménye, hiszen önmaga előtt is nyilvánvaló, hogy nem gyávaságból halogatja a bosszú végrehajtását. Hát akkor mi lehet az ok? — merül fel benne a kérdés. A shakespearei jellemábrázolás nagyszerű módját, a legbelsőbb egyéni gondolatoknak a társadalom erőivel való szoros összefüggését látjuk e jelenetben: Hamlet lelki vergődése a két világ kibékíthetetlen ellentétének vetülete,

egyetlen emberben sűrűsödnek össze az ellentmondások, akit ezer szállal köt a régi, de nem enged a régi szellemében cselekedni a születő új.

És mert e dilemmának legvégső oka Hamlet előtt sem tudatos, most merül fel benne az a gondolat, melyet humanista meggyőződésének szilárdsága eddig nem engedett a felszínre, de most, a fuldokló kétségbeesett mozdulataihoz hasonlóan megpróbál önmagával elfogadtatni.

»A látott szellem ördög is lehet,
Mert az is ölthet oly tetszős hüvelyt;
S tán gyöngeségem, mélakórom által...
... A kárhozátba dönt. Nincs rá bizonyosság
Ennél különb; de tőr lesz a darab,
Hol a király, ha bűnös, fennakad.«

A harmadik felvonásban, a bonyodalom tetőpontján újabb döntő bizonyítékát találjuk annak, hogy Hamlet habozása nem jellemének sajátosságából, hanem a ráváró feladat megoldhatatlanságának tudatából fakad. Ez a bizonyíték éppen a »Lenni vagy nem lenni« kezdetű monológ, melyet a szellemtörténet általában az ellenkező nézet bizonyítására igyekezett felhasználni. Ebben a monológban Hamlet felsorolja mindazt, ami tűrhetlenné teszi az életet a feudalizmus világában. Egy pillanatra felvetődik benne a kérdés: nem volna-e jobb, »ha nyugalomba küldhetné magát egy puszta tőrrel?« Kinzó, megoldhatatlan problémáinak nem ez jelentené-e a legegyszerűbb megoldását? A kérdés felvetődik, s Hamlet tagadó választ ad rá. A monológ befejező része így hangzik:

... Ekképp az öntudat
Belőlünk mind gyávat csinál,
S az elszántság természetes színét
A gondolat halványra betegíti;
Ily kételkedés által sok nagyszerű
Fontos merény kifordul medriből
S elveszti „tett” nevét.«

(III. felvonás, 1. szín)

Megjegyzendő, hogy itt Arany János fordítása nem egészen pontos. Ez a mondat: »Ekképp az öntudat belőlünk mind gyávat csinál«, — angol eredetiben így hangzik: »Thus conscience does make cowards of us all.« A »conscience« szó pedig magyarul nem »öntudat«-ot, hanem »lelkiismeret«-et jelent. Hamlet az általános filozófiai kérdésre saját problémáinak felvetésével próbálja megadni a feleletet. A »conscience« szóban azt az önmaga számára is nehezen megfogható erőt próbálja megfogalmazni, mely egyfelől hajszólja a bosszú végrehajtására, másfelől visszatartja a tett elkövetésétől. Hamlet, aki alapjában véve cselekvő ember, — ahogy ez később be is bizonyosodik — gyötrődik amiatt, hogy ezúttal cselekvésképtelenségre van kárhozthatva. Ha nem látnók Hamlet határozottságát a szellemjelenetben, ha nem tudnók, milyen habozás nélkül cselekszik majd később Guildensternnel és Rosencrantz-cál kapcsolatban, mikor nem vérbosszúról, hanem önvédelemről van szó, s milyen bátran viselkedik a párbaj-jelenet során, a monológ e néhány sora is elárulná, hogy Hamlet éppen nem a habozó, hanem a cselekvő emberek típusához tartozik, amint erre Morozov is rámutat már említett angol irodalomtörténetében.

Rendkívül fontos a kifejlés szempontjából a monológ után következő Ophelia-jelenet is, melynek során Hamlet megerősítve látja azt a gyanúját, hogy Ophelia eszközül adta oda magát ellenségei kezébe. A csalódott szerelem felháborodása olyan erős, hogy az Opheliával való párbeszéd során kiesik szerepéből, pedig tudja — vagy legalább is sejti —, hogy a király kihallgatja a beszélgetést. Hamlet egyébként máskor is kiesik az örült szerepéből, ami szintén azt bizonyítja, hogy nem a király gyanújának elaltatása, hanem saját zavartságának leplezése a célja. Guildensternnek azt mondja például: »En csak fölszéllel vagyok bolond, de ha délről fú, én is megismerem a solymot a gémtől.« (II. felvonás, 2. szín.) Opheliának meg így beszél Poloniusról: »Rá kell csukni az ajtót, hogy ne játssza a bolondot máshol, mint saját házában.« (III. felvonás, 1. szín.) Sértően, sőt durván támad Opheliára, kolostorba küldi, de beszédében most nyoma sincs annak a szándékolt zavartságnak, mellyel máskor környezetének félrevezetése céljából beszél. Haragjában azzal sem törődik, hogy a hallgatózó előtt beszéde nagyon is világossá teheti, hogy örültsége csak látszólagos. Csak amikor már túl van első haragján, akkor jut újra eszébe a vállalt szerep, s az addigi világos okfejtésétől hirtelen eltérve, újra felveszi szerepének álarcát s azt mondja:

»Eredj! jól laktam már vele; az örített meg.«

(III. felvonás, 1. szín)

Haragja azonban újra áttöri a vállalt szerep burkát, hogy egyenesen a hallgatózókhöz intézze szavait, akár csak az előbb Poloniushoz:

»Nem kell több házasság, mondom; aki már házas, egy híján, hadd éljen; a többi maradjon úgy, amint van.«

(III. felvonás, 1. szín)

A színjáték egész terve teljességgel ellentmond annak, hogy Hamlet a király gyanújának elaltatására törekszik. Látszólag az a célja, hogy bizonyosságot szerezzen: igazat szólt-e a szellem, vagy nem. A szindarab előadása során történtek a napnál világosabban bebizonyítják Claudius bűnösségét mind Hamlet, mind Horatio előtt. De ha Hamlet valóban csak azért rendezte volna a színjátékot, hogy a szellem szavainak igazságáról meggyőződjenek, nem pedig azért, hogy saját magának haladékok szerezzen, akkor nem tudnók megmagyarázni Hamlet viselkedését a következő jelenetekben. A két kémmeleg, majd Poloniuszal lezajló rövid beszélgetés után — melyek során egyébként az örültséget továbbra is színlelő Hamletből megint csak kitör a nagyon is épeszű ember haragja, (»Na lám, milyen becstelen eszközzé akartok ti tenni engem. Játszani akartok rajtam; ismerni billentyűimet; kitépni rejtelmem szívét; hanglétrám minden hangját kitapogatni a legalsótól a legfelsőig; ... A keservét! Azt hiszitek, könnyebb énrajtam játszani, mint egy rossz sponon?« [III. felvonás, 2. szín.]) — Hamlet, útban anyja szobája felé, észreveszi az imádkozó királyt.

A tettet nem lehet tovább halogatni. A király bűnös, bizonyítják ezt mind a szellem szavai; mind a színjáték tanulságai. Eljött az alkalom is, mégpedig páratlanul kiváló alkalom. Egyedül vannak, s Hamletnek módjában volna, hogy a vérbosszú klasszikus szabályait betartva, Claudius fülébe dörögje gaszágait, aljasságát és megölje.

»Most megtehetném ...«

(III. felvonás, 3. szín)

De nem teszi meg. Nem is teheti, hiszen a középkori tett és a humanista gondolat közötti ellentét nem oldódott meg. Újabb kifogás villan az agyába, mellyel elodázhathja a döntést:

»...top! imádkozik.
És, most teszem meg; — akkor mennybe mén.
Így állok én bosszút? — Megfontolandó.«

Szofisztikus érvelés ez, de lehetőséget nyújt Hamletnek arra, hogy a két-féle erkölcsi parancs között ne kelljen a döntést megtennie. Ha nem talál mentséget önmaga előtt, akkor vagy végre kell hajtania a vérbosszút, vagy becstelennnek kell éreznie önmagát. De így most már nem történt más, csak elhalasztotta a döntést.

»De vár anyám; te díjad megkapod;
E gyógyszer nyújtja csak beteg napod.«

Hogy a valóságban itt nem pusztán a döntés elodázása történt, hanem — legalábbis átmenetileg — az esküvel fogadott tett ellen fordult Hamlet, azt bizonyítja, hogy röviddel ezután a szellem — a vérbosszú erkölcsi parancsának megszemélyesítője — megjelenik Hamlet előtt. Maga sem érezheti egészen megnyugtatónak az önmaga számára felhozott mentséget, s a kétségek az eddiginél is fokozottabb erővel rohanják meg. Az anyjával való beszélgetés során újra végig kell élnie helyzetének minden borzalmát. A királyné már első szavaival tovább élezi a helyzetet: Claudius, mint Hamlet »atyját« emlegeti. S mikor Polonius a kárpit mögött felkiált, Hamlet dühe oly magasra hág, hogy a vak harag egy pillanatra elsöpri kétségeit, s ledöfi a függöny mögött kiáltozó embert, akiről azt hiszi, hogy a király. »Jaj! mit tevé!« — kiált fel a királyné; s Hamlet így válaszol: »Hát tudom én, mit. A király?...« Szava azonban elakad, amikor előhúzza a kárpit mögül a holttestet, s a gyűlölt Claudius helyett Polonius pillantja meg.

»Szegény izgága vén bolond, nyugodj,
Különbnek véltelek; magad kerested:
Veszélyes ládd-e, a túl-buzgalom.«

(III. felvonás, 4. szín)

Ezekkel a szavakkal siratja el Hamlet Ophelia atyját, az utolsó sort egy kissé önmagára is vonatkoztatva.

Hamlet megújultan érzi a felelősséget a halogatásért, s mikor szemére hányja anyjának bűneit, az örjöngésig felhevül, ezáltal nem tettetésből, hanem a valóságban is. Megjelenik előtte atyja szelleme, s számonkéri késlelkedő fiától esküjét. Természetesen világos, hogy a szellem itt nem olyanformán jelenik meg, mint előzőleg a bástyafokon tette, hanem csak Hamlet képzeletében. Ott előbb Marcellus és Bernardo, később Horatio is látták, itt a királyné, aki együtt van fiával; nem lát semmit.

Anyjával való beszélgetése során mégis elér a királyfi egy fontos eredményt. Ráveszi anyját, hogy szakítsa meg a házastársi kapcsolatot a királynéval. Ezzel egy kissé megnyugtató háborgó lelkiismeretét is, hiszen a szellem parancsának legalább anyjára vonatkozó részét teljesítette.

Polonius halála azonban bizonyos szempontból új helyzetet teremtett. Nemcsak azért, mert Polonius Ophelia atyja volt, s ezzel végképpen

elveszett annak a lehetősége, hogy Ophelia Hamlet mellé állhasson, hanem azért is, mert a gyilkossággal Hamlet fegyvert adott Claudius kezébe önmaga ellen. Shakespeare itt kanyarodik vissza az örültséggel kapcsolatos régi változatokhoz. Polonius megölése után az örültség színlelése Hamlet számára önvédelem is. Hiszen Claudiusnak most már módjában van, hogy felelősségrevonás ürügyén eltegye láb alól a népszerű királyfit, akiről most már biztosan tudja, hogy tisztában van atyja halálának körülményeivel. S a király valóban Hamlet meggyilkolását tervezi, de nem méri megkockáztatni, hogy akár a nép, akár a királyné megghiúsítsa terveit. Ezért eszeli ki az Angliába való száműzetést, hogy az angol királlyal végeztesse el azt, amit ő nem mer megtenni. Hamlet azonban átlát a szitán, s színlelt örültsége még megkönnyíti neki, hogy túljárjon Rosencrantz és Guildenstern eszén.

A negyedik felvonásban a feszültség túljutott a tetőpontra, Hamlet angliai útja késlelteti ugyan a befejezést, de ugyanakkor fontos motívumok segítik a végkifejlést, Hamlet tragédiájának betetőződését. Ophelia megőrül, majd meghal, Laertes hazatér és találkozik a királlyal, s e találkozás során előkészítik Hamlet elpusztítását.

Az angliai út előtt Hamletnek még egy megrázkódtatásban van része. Útban van a hajóra, amikor Fortinbras norvég királyfi lengyel földre induló hadával találkozik. Hamlet megtudja a sereg útjának célját egy tiszttól, s most szinte megismétlődik az a helyzet, melyben Hamlet a színészekkel való találkozás után érezte magát. Látja a halálba menetelő sereget s kétségbeesetten így kiált fel:

»Hogy vádol engem minden alkalom.
S ösztönzi lusta bosszúm! Mi az ember,
Ha drága idején vett fő java
Alvás, evés csak? Nem több, mint barom.«

(IV. felvonás, 4. szín)

Az angliai út során történetek alkalmasak arra is, hogy újabb tanúságát adják, Hamlet nem azért nem hajtotta eddig végre tettét, mintha természetétől fogva habozó jellemű ember volna. Bátran és határozottan cselekszik, megmutatja vitézségét a kalózzokkal vívott harcban, leleményességét azzal, hogy túljár Rosencrantz és Guildenstern eszén s a halálba küldi az alattomos kémeket.

E felvonásban teljesedik be Ophelia tragédiája, — melynek részletesebb taglalása nem e tanulmány feladata, — s Hamlet csak az ötödik felvonásban jelenik meg újra, a csodálatosan költői, tragikus és komikus elemekkel rendkívül finoman átszótt temetői jelenetben. A sírásók eredeti humorú beszélgetése során felbukkan a társadalmi egyenlőtlenség éles kritikája:

»Második sírásó: Megmondjam hát az igazat? Ha ökeeme nagy
kisasszony nem lett volna, bizony kívül temetnék ám a keresztyén temetőn.

Első sírásó: Hüüm! mondasz valamit; sajnos bizony, hogy az
úri népnek több szabadsága van vízbe fojtani,
vagy felkötni magát, mint a többi keresztyén
felebarátjának.«

(V. felvonás, 1. szín)

Kopasz Márta: Hamlet illusztráció

Az a resignált életfilozófia, melyet Hamlet Horationak kifejt, hűtükre annak a súlyos válságnak, melyben megoldhatatlan problémája miatt vergődik. A válság újabb kirobbanását hozza a gyászmenet megjelenése, a Laertessel a sírban vívott szörnyű szópárbaj pedig Ophelia iránt érzett szerelmének nagyságával és tisztaságával ismertet meg. De amint az első felháborodáson túljut, felülkerekedik igazságérzete. Ezt az igazságosságot, nagyszerű ítélőképességet, mélységes humanizmust kevés dolog bizonyítja jobban, mint az, amit nemsokkal a Laertessel való összetűzés után Horationak mond:

»Azt bánom, hogy feledém magamat,
Horatio, Laertes ellenében:
Ügyem szakasztott mása az övé.«

(V. felvonás, 2. szín)

Ez magyarázza, hogy Hamlet nemcsak színleg, hanem őszintén nyújt baráti jobbot Laertesnek a bajvívás előtt, s bár rossz előérzetei vannak, eszébe sem jut, hogy Laertest árulással gyanúsítsa.

A döbbenetes erejű végjelenetben beteljesedik Hamlet tragédiája. A feszültség nem fokozható már tovább, világossá vált, hogy a két világ közötti ellentét kibékíthetetlen, a kimenetelnek szükségszerűen tragikusnak kell lennie. Hamlet végül is megöli Claudius, s a király, a királyné és Laertes halálával mintegy jelképesen megsemmisül a feudális királyi udvar is. A király utolsó cselekménye Hamletet magát is megsemmisíti.

A régi és az új harcában mind a két fél elbukott. Az új, humanista eszmék teljes győzelme még nem vált lehetővé. De vajon pesszimista darab-e a »Hamlet«? A tragikus bukás nem nyitja-e meg legalább a jobb jövő lehetőségét? Erre a kérdésre a választ a befejezés, a Fortinbras-jelenet adja meg.

A polgári irodalomtörténet nem tudott mit kezdeni azzal a rövid befejező résszel, mely Hamlet halála után lezárja a dráma cselekményét, s melynek lényege Horatio és Fortinbras párbeszéde során bontakozik ki az ifjú Fortinbras trónigényének bejelentésével. E jelenet megértéséhez azonban előbb szemügyre kell vennünk a trónutódlás problémáját nemcsak Hamlet és Fortinbras, hanem az öregebb Hamlet és Claudius ill. Hamlet viszonyában is.

Lutter Tibor az 1955-ös új Shakespeare-kiadás »Hamlet«-hez fűzött jegyzeteiben a dráma egyik központi kérdésének a zsarnokság és a jogos trónutódlás drámai konfliktusát látja. A királydrámák alaphelyzetét, amelyre pl. a »III. Richard« szerkezetileg felépül, alkalmazza Shakespeare nagy tragédiái közül a »Hamlet«-re és a »Macbeth«-re is. Ez az elképzelés azonban nem veszi figyelembe azt, hogy Shakespeare világszemlélete döntően más a »III. Richard« megírása (1593) idején, mint a »Hamlet« megjelenésekor (1601). E cikk keretein belül nincs mód kitérni Shakespeare-nek a XVI. és XVII. század fordulója táján bekövetkezett válságára, e válság társadalmi okaira és következményeire. Ez a kérdés amúgy is meg lehetően tisztázott. Itt csak arra szeretnék utalni, hogy III. Richard alakjának ábrázolásában Shakespeare erősen befolyásolták a Tudor-dinasztia szempontjai, s a »véres kutya«, III. Richard a York (és a Lancaster) di-

nasztia uralkodásának szörnyű feudális anarchiáját személyesíti meg. A »III. Richard«-ban Shakespeare az uralkodóház dinasztikus érdekeivel megegyező álláspontot foglal el. Az az Erzsébet királynő által igen szívesen hangoztatott nézet vonul végig a tragédián, hogy a XV. század feudális anarchiájának rettentő szenvedéseit a trónbitorlók szabadították az országra, akik közül az első IV. (Lancaster) Henrik, az utolsó pedig III. (York) Richard volt, és ez a nyomorúság akkor ért véget, amikor III. Richardot Erzsébet királynő nagyatyja, a Tudor-dinasztia megalapítója, VII. Henrik legyőzi a bosworthi csatában. Ezekben az években Shakespeare még valóban hiszi, hogy az ország virágzása vagy hanyatlása attól függ, »jó« vagy »rossz« uralkodó ül-e a trónon. Ennek a nézetének alapja pedig abban a szövetségben keresendő, amely a királyi hatalom és a jómódú kereskedő és iparos polgárság (tehát Shakespeare osztálya) között van.

A »Hamlet« megírása idején azonban Shakespeare már nem ezen a nézőpontra van. A nagy tragédiákban éppen azért vetődnek fel az élet legsúlyosabb problémái, mert Shakespeare az életet katasztrófák sorozatának látja, melynek során igen gyakran a jó, a nemes, az igaz bukik el a rosszal, a nemtelennel, a hazuggal szemben. Teljesen pesszimistává itt sem válik, de a mátt vígasztalanul borúsnaak érzi s csak a jövő fejlődésének a lehetőségeit tudja megcsillantani. Nézetek nem a dinasztia szempontjai többe, hiszen visszavonhatatlanul felbomlóban van a királyságnak és a jómódú polgárságnak az a szövetsége, mely az abszolút királyi hatalom részéről sohasem volt egyéb, mint kényszerű támaszkeresés a feudális nemesség túlhatalma elleni harcra. Életének ebben a korszakában túljutott a »jó« vagy »rossz« király szemléleten, s egy másik tragédiájában, a »Lear király«-ban már az a kérdés bukkan fel: lehet-e a király »jó« uralkodó a nép oldaláról tekintve. A »Hamlet«-nek sem a jogos vagy jogtalan trónutódlás a központi problémája. Shakespeare nagy tragédiái már nemcsak a feudalizmus korábbi szakaszának, a feudális anarchiának ellentmondásait vetik fel és oldják meg, mint korábbi művei, hanem a feudalizmus mindenfajta formájának ellentéteit — tehát az abszolutizmuséit is — felvetik, ha megoldani nem is tudják. Ha ezt a változást figyelmen kívül hagynánk Shakespeare pályáján, könnyen úgy járhatnánk, mint Upton Sinclair, aki világirodalomtörténetében Shakespearet a »királyok dalosának« tartja.

Ha a darab alapkonfliktusát e változás szem előtt tartásával vizsgáljuk, tüstént világossá válik, hogy a jogos vagy jogtalan uralkodás problémája legfeljebb mint jelentéktelen mellékmotívum kerül elő.

Hamlet gyakran nyilatkozik szomorúságának, levertségének okairól. A szellemmel való találkozása előtt anyja viselkedését, a kegyelet hiányát, anyjának és nagybátyjának gyors házasságkötését említi, a szellemmel való találkozása után pedig atyja meggyilkolását. Arról, hogy Hamlet volna a kétségkívül jogos trónörökös, nem történik említés. Az angol trónöröklés szabályai még Shakespeare idején is jelentős beleszólást engedtek az államtanácsnak az új király személyének megválasztását illetőleg. Hamlet mindössze egyszer tesz célzást trónigényeire, de akkor is mint remény és nem mint elvitathatatlan jog kerül szóba az ő trónutódlása. Ezt a célzást abban a jelenetben találjuk, melynek során Hamlet felfedi Horationak azt a gaz

cselszövényt, melynek célja az Angliába érkező Hamlet meggyilkolása lett volna. Ekkor a többi között ezeket mondja:

» ... gondold meg — királyom
Mégölte; megszeplősíté anyámat;
Ide csöppent, trónraléptem és reményim
Közé; kihányta horgát életemre...«

(V. felvonás, 2. szín)

Ettől az egyetlen — és itt sem a központban álló — megjegyzéstől eltekintve szó sincsen arról, mintha Hamlet a maga félreállítását látná Claudius uralkodásában. Mielőtt a szellemmel beszélt volna, azért gyűlöli a királyt, mert anyját nőül vette röviddel a temetés után, s ezzel meggyalázta atyja emlékét. Hamlet szemében Claudius »szatír«, aki »úgy sem húz atyámra, mint én Herkulesre,« de nem trónbitorló, mindaddig, amíg ki nem derül, hogy elődje meggyilkolásának árán került a trónra. Mikor Claudius a darab legelején (I. felvonás, 2. szín) arról beszél, hogy

»... Mert a világgal éreztetni kell,
Hogy trónusunkhoz legközelebb te állsz...« —

a királyfi semmiféle megjegyzést nem tesz erre a beállításra. A helyzet akkor változik meg, mikor a királygyilkosság kiderül, ekkor és ezért válik Claudius trónbitorlóvá Hamlet szemében. Laertes Opheliának úgy beszél Hamletről, mint Claudius természetes örököséről.

»Nem kérhet ő, mint közsorsú személy
Leányt magának; mert egész haza
Jóléte, üdve, lépésén forog.«

(I. felvonás, 3. szín)

Polonius hasonló módon nyilatkozik. Szemükben Hamlet trónörökös, s még csak célzás sem történik arra, hogy ő volna a jogos király. Az államtanács — amely természetesen mit sem sejt Claudius gyilkosságáról —, Claudius választotta királlyá, nem Hamlet mellőzésével, hanem nyilván egyszerűen azért, mert nem kötötte semmi olyan törvény, mely a primogenitúrát törvénnyé tenné, a senioratus jogán viszont az öreg Hamlet halála után Claudius következett. Az I. felvonás 2. színében és a II. felvonás 2. színében értesülünk arról, hogy az ifjú norvég királyfi, Fortinbras, haddal készül Dánia ellen, majd arról, hogy letesz erről a szándékáról. De mindkét helyen arról van csupán szó, hogy Fortinbras az idősebb Hamlet által Norvégiától elhódított tartományokat akarta visszaszerezni. Fel sem vetődik az a probléma, hogy Fortinbras vitatná Claudius uralkodásának jogosságát. Ha Shakespearenek az lenne a célja, hogy Hamletet mint jogaitól megfosztott trónigénylőt állítsa elénk, semmiesetre sem mellőzné ezt a lehetőséget. Ha Fortinbrasnak csak eszébe is jutna, hogy Claudius az adott körülmények között — ti. az eltitkolt gyilkosságot számításon kívül hagyva — jogtalanul került a trónra, ezt feltétlenül felhasználná ürügyként.

Anyjával való beszéde során Hamlet ilyen szavakra fakad Claudius ellen:

»Egy gyilkos, egy gaz;
Egy szkláv, ki első férjed tizedének
Még huszadrésze sincs; egy váz király!
Ország, uralkodás zsebtolvaja,
Ki polcra lóptá el a koronát,
Úgy dugta zsebre.«

(III. felvonás, 4. szín)

Ebben a kifakadásban a »polcra ellopott korona« kifejezés semmiképpen sem érthető úgy, hogy ez a lopás az ő rovására történt, hanem az atyjáéra, a korona ellopása nyilvánvalóan a gyilkosság volt. Oldalakon keresztül sorolhatnánk azokat a sértéseket, amelyeket Hamlet Claudiusról mond, de a »bitorló« szó egyetlen egyszer sem szerepel közöttük. Claudius uralkodása csak általa vált jogtalanra, hogy gyilkosság útján került a trónra. Kétségtelen tehát, hogy a darab alapkonfliktusa nem a jogos és jogtalan trónutódlás problémája.

Az alapkonfliktus: a feudális és humanista gondolkodás ellentéte mellett, mellékmotívumként felvetődik az abszolút királyság intézményének problematikus volta, az, aminek Shakespeare pár évvel később a »Lear király«-ban egész darabot szentel.

Claudius zsarnok, gonosz, romlott uralkodó. A nép gyűlöli és könnyen elhiszi róla, hogy Polonius halálának ő volt az oka.

»A nép zavargó, egészségtelen,
Lázás gondolkodású és beszédű
A jó Polonius miatt...«

— panaszolja Claudius a IV. felvonás 5. színében. De nemcsak itt, előbb is szó van arról, hogy valami nincsen rendben. A király azzal okolja Hamlet Angliába küldését, hogy »a zavargó népség kedveli«. (IV. felvonás, 3. szín) S már az első felvonásban, mielőtt Hamlet a szellemmel elvonul, Marcellus így önti szavakba zavarodottságát: »Rohadt az államgépben valami.« A nép könnyen hajlik arra is, hogy Laertes szavára megrohanja a palotát, sőt már azt ordítja: »Tegyünk királyt, éljen Laertes!« (IV. felvonás, 5. szín.) S mégis, ez a hitvány, cselszövő zsarnok képes arra, hogy megmaradjon a trónján, s ravasz intrikáival az alapjában véve egyenes jellemű, becsületes Laertest is rá tudja szedni, sőt eszközül felhasználni Hamlet ellen. Az abszolút királyság intézményének, a hatalom birtokosa fétissé válásának bírálata a nagy tragédiák időrend szerinti elsejében, a »Hamlet«-ben már felcsendül, hogy a »Lear király«-ban orgonabúgássá erősödjék.

Az abszolút udvar bírálata a »Hamlet«-ben elsősorban az udvari intrika leleplezésében nyilvánul meg. A hitvány, becstelen, intrikus zsarnok környezetében senki sem maradhat tiszta, vagy részesévé válik a cselszövényeknek, vagy áldozatává.

Az első típusra kitűnő példa Polonius. Az öreg udvaronc egyáltalán nem egysíkú jellem. Vannak igen rokonszenves vonásai is. Féltő gonddal szereti gyermekeit, Ophéliának azért parancsolja meg, hogy utasítsa vissza Hamlet udvarlását, mert félti a leányt a csábítástól. Mennyi szerető aggodás, gondoskodás van Laertesnek adott atyai jótanácsaiban. Megható az a szeretet, mellyel Laertes atyja felé fordul, a boldogság, mely előtti, mikor

elutazása előtt még egyszer találkozik vele és újra kérheti áldását. Kedves, bár kissé felszeg módja az apai féltés megnyilvánulásának az a kis ravaszkodás, mellyel Rajnádot Párisba küldi, hogy fürkészsze ki Laertes életmódját. Ez az ember, aki családapai mivoltában csupa pozitív tulajdonsággal rendelkezik, egyszerre megváltozik, amint nem atya, hanem udvari ember minőségében kerül elénk. Túlbugzó cselszövő, korlátolt öreg komédiás, akit végül is ezek a vonásai sodornak a pusztulásba. Polonius jellemének kettősségét szépen megmutatják Hamlet szavai. Először sajnálattal beszél haláláról: — »különbnek véltelek«, — majd később:

»Sajnálom; ...
... és kezem miatti
Haláláért felelni én fogok.«

(III. felvonás, 4. szín).

De még ugyanennek a színnek a végén, mielőtt a holttestét elvinné, Polonius jellemének másik oldalát domborítja ki:

»... — Ez a tanácsos úr —
Éltében oly gaz, locska, balgata —
Lám, most komoly, titkot tart, hallgata.«

A második típust Laertes testesíti meg. Mint már erről szó esett, Laertes egyenes jellemű, nyílt, őszinte ember. Hamletnek csak jó szava van róla, még az Ophelia temetésén történt összecsapásuk után is. Ő maga sem a feudális dán udvarban él, hanem Párisban, az egyetemen tanul. Nem különösebben okos ember, nem kimagasló ember, mint Hamlet, s atyja halálát megtudva, nem is gyötrik olyan jellegű problémák, mint Hamletet. Habozás nélkül cselekszi azt, amit helyesnek tart. Az udvar ezt az embert is megrontja. Nem lassú mérgével, mint atyját, hanem az álnok Claudius félrevezető cselével. Laertes úgy érzi, hogy atyja gyilkosával szemben bármilyen álnok cselszövés jogos. Odaadja magát a Hamlet ellen szőtt összeesküvés eszközéül s ezzel méltóvá válik a halálra. Sorsa éppen azért nem tragikus, mint Hamleté, mert halála megérdemelt bűnhődés. Pusztulása újabb oldalról is motiválja Hamlet tragikumát, hiszen Laertes tulajdonképpen azt teszi, amit Hamletnek a feudális erkölcs parancsa szerint tennie kellene, gondolkodás nélkül kész eleget tenni a vérbosszú törvényének.

Az udvari intrikának esik áldozatul végeredményében maga Gertrud is, a szerencsétlen, ingatag jellemű, de fiát szenvedélyesen szerető királyné. Gertrúd bűnössége, illetve bűnösségének mértéke is sok vita tárgya volt. A »Hamlet«-magyarázók általában megegyeznek abban, hogy a királyné nem tudott Claudius gyilkosságáról. Ez kiderül abból a megdöbbenésből is, amellyel fiának erre vonatkozó célzásait fogadja. Bűnös azonban abban, hogy férje halála után röviddel házasságra lépett Claudiuszal.

Vitathatónak látszik az a kérdés, hogy bűne férje életében kezdődött-e, vagy csak annak halála után. A shakespearei szöveg gondos vizsgálata semmiben sem erősíti meg azt a feltevést, hogy a királyné már első férje életében Claudius szeretője lett volna.

Igaz, Hamlet úgy beszél anyja és a király kapcsolatáról, mint »vérfertőzés«-ről. (Az angol szövegben az »incest«, ill. »incestous« szavak találhatók):

»Egy hó alatt, még tettetett könnyének
Kisírt szeméről el se tűnt savá
S ő újra házas. Ó gonosz hamarság,
Vérnárszi ágyba így sietnie.«

(I. felvonás, 2. szín).

A szellem arra szólítja fel Hamletet, hogy ne engedje »Dánia királyi ágyát Vérbujaságnak átkos fekhelyül.« (I. felvonás, 5. szín).

Az új Shakespeare-kiadás »Hamlet«-magyarázatának szerzője ebből arra következtet, hogy Gertrúd és Claudius viszonya már az idősebb Hamlet életében elkezdődött. A szöveg azonban ezt egyáltalán nem bizonyítja. Mire vonatkozik ugyanis a »vérbujaság«, ill. »vérnász« (az angol szövegben mindkét helyen »incest«)? Egyszerűen arra, hogy az egyházjog a Claudius és Gertrúd között fennálló rokonsági viszonyt — a sógorságot — házassági bontó akadálnak tekinti. A katolikus egyházjog szerint az oldalági sógorság negyedíziglen, a protestáns egyházjog szerint másodíziglen házassági akadály. Az idősebb Hamlet és Claudius pedig testvérek voltak, Claudius és Gertrúd viszonya tehát első-ízi oldalági sógorság, vagyis vérfertőzés a XVII. század álláspontja szerint.

Sehol sincsen szó arról, mintha ez a viszony az előző király életében elkezdődött volna. Közvetett bizonyítékunk az ellenkezőre viszont van. Ilyen a »Gonzago-megöletés«-nek, ill. a darab Hamlet által módosított szövegének előadása. A színészek prólógus helyett némajátékot mutatnak be. Ez a némajáték nyilvánvalóan Hamlet elképzelését mutatja be a történekről. Shakespeare így írja le a némajáték végét: »A Királyné visszatér, s halva látván férjét, szenvedélyes mozdulatokba tör ki. A mérgező, két vagy három néma személlyel, ismét megjelenik, s bánkódni látszik a Királynéval. A holttestet elviszik. A mérgező ajándékokkal udvarol a Királynénak; az eleinte útálatot, nemakarást fejez ki, de végre elfogadja szerelmét.« (III. felvonás, 2. szín). Ugyanez történik magában a színdarabban is. Az egész beállításból világos, hogy Gonzago felesége őszintén hiszi abban a pillanatban, hogy

»Másodszor öltem meg holt férjemet,
Ha második férj csókol engemet.«

(III. felvonás, 2. szín).

Hogy Gertrúd bűne csak első férje halála után kezdődött, tehát első sorban állhatatlanság és nem házasságtörés, azt mutatja őszinte felháborodása is, mikor fia nekitámad:

»Haj! miféle tett az,
Mely már a címlapon így mennydörög?«

(III. felvonás, 4. szín.)

Meggyőzően bizonyít később az a jelenet is, amikor Hamlet időrendben sorolja fel Horationak Claudius gatzetteit.

»... gondold meg — királyom
Mégölte; megszeplősíté anyámat;
Ide csöppent, trónraléptem és reményim
Közé; kihányta horgát életemre,
S minő fogással!...«

(V. felvonás, 2. szín.)

Gertrúd tehát alapjában véve szintén az udvari intrika áldozata. A hatalom légkörében él, megszedül Claudius ajándékaitól, s odaadja magát neki azért, hogy a hatalom részese maradjon.

Ilyen az abszolút királyi udvar képe a »Hamlet« ábrázolásában. A bajok oka nem csupán a király gonoszsága, hanem sokkal mélyebben fekszik, az abszolútizmus egész légkörében, az intrikában, a néptől való elszakadásban. Ebben az összefüggésben az öreg Hamlet és Claudius uralma nem úgy áll szemben egymással, mint a törvényes király és a bitorló uralma, hanem úgy, mint a Shakespeare osztálya által elképzelt, néphez közelálló (a népen persze a polgárság elsősorban saját magát érti) uralkodó, amilyenek Shakespeare látta a 90-es években, és a néptől elszakadt, zsarnok király, aki udvarának cselszövényei között él, mint amilyené Erzsébet királynő uralkodásának utolsó éveiben vált.

Shakespeare pesszimizmusa a »Hamlet« megírásának éveiben abból ered, hogy a mát rosszabbnak érzi a tegnappal, az ellentmondások kiéleződése reménytelennek láttatja vele az életet. A kivezető utat persze nem láthatja, de megpróbálja megcsillantani, ha csak halvány elképzelésekkel is.

És itt nyer értelmet a Fortinbras-jelenet. A norvég királyfi katonái élén érkezik vissza a lengyelországi hadjáratból. Miként egykor az öreg Hamlet, ő sem udvara intrikáinak légkörében él, hanem népe élén, a dicsőségvágytól hajtva, hazája hírét igyekszik öregbíteni. Nem arról van szó, mintha Shakespeare a háborúk mellett foglalna állást. A háborúkról szóló véleményét a költő félreérthetetlenül kimondatja Hamlettel:

»... egy ál dicsőség
Káprázataért a kész sírba mennek,
Úgy, mint az ágyba; vának egy rögért,
Melyen a küzdők száma el se fér,
Mely sírhalomnak is kevés, befödni
Az elhullottakat.«

A népe között élő Fortinbras azonban mégis a különb jövő reménye Claudius uralkodása után, s a legtöbb, aminek meglátására Shakespeare képes lehetett. Hamlet Fortinbrasra adja szavazatát, s ezzel a költő azt a reményt ébreszti bennünk, hogy a dán királyfi halála mégsem volt hiábavaló, a feudális abszolútizmus napjai meg vannak számlálva. Hogy ezt nem király nélkül képzelte el, hanem királlyal, ez olyan korlátja a költőnek, melyet kora társadalmának viszonyai között nem léphetett át.

Összefoglalva tehát: Hamlet tragikumának lényege az, hogy egy olyan társadalmi rend erkölce szerint kell cselekednie, amelytől nem tud teljesen elszakadni, de amely számára már idegen. A feudális erkölcs szerint

elni nem tudó és a feudális keretek között cselekvésre kényszerített Hamlet alakjába Shakespeare példátlan erejű koncentrációval belesűríti a XVI. és XVII. század fordulójának középkori barbárság és újkori humanizmus között vergődő angol társadalmát. A sűrítésnek a műfaj keretei között lehetséges maximumát adja, azt mondhatnánk, hogy a dán királyfi életében és halálában Shakespeare a társadalom egy egész fejlődési fokának lehetőségeit mutatja meg.

Hamlet bukásában ellenfelei fölé magasodik. Claudius halálában a jól megérdemelt büntetést látjuk. Laertes és Gertrúd botlásaikkal, ballépéseikkel talán érdeemesek szánalmunkra, de sorsukat nem érezzük tragikusnak. Csak Hamlet sorsa tragikus azoké között, akik a tragédia végjelenetében hullanak el, csak az ő bukását érezzük megrázónak s egyszersmind felemelőnek. És ez nem véletlen. A régi és az új társadalom harcában az újat képviselő Hamlet elbukott, de példája előre mutat, a jobb jövő felé.

The Tragic Side of the »Hamlet«

PETER PÓSA

The article shows Hamlet's tragic aspect in the light of the social antagonisms on the turn of the 16th and 17th centuries. Hamlet had imbibed the ideas of humanism at the Wittenberge university and, on his return to the barbarous Denmark of the Middle Ages, as to his views of humanism strangely enough, he has to take a vendetta for the assassination of his father. Hamlet is being tossed about between the commands of two social views, the one — and this is from the influence of which he cannot withdraw himself — being that of the medieval society sanctioning the ancestral custom of vendetta, and the other being that of a purer morality of humanism. It is irreconcilable antagonism between the two views of morals that necessarily leads to Hamlet's ruin. The same accounts for a lot of controversial problems of detail, namely, Hamlet's behaviour towards the spirit, his pretence of madness, his shrinking back from carrying out the command, etc. The article, further, examines how the criticism of the royal court of absolutism manifests itself, and what is the role which the motif of the usurpation of the throne plays in the tragedy. Finally, it elucidates the importance of the Fortinbras-scene.

ПЕТР ПОША

О трагичности „Гамлета“.

Статья излагает трагичность Гамлета в его связи с столкнувшимися на границе XVI. и XVII.-ого веков общественными силами. В Виттенбергском университете Гамлет впитывал идеи гуманизма, и возвращаясь в варварскую Данию средних веков, он должен выполнить приказ, чужой его гуманистическому мировоззрению — кровную месть за убийство отца. Гамлет колыбается между требованиями двух воззрений общества, одним из которых является приказ общества средних веков, утверждающего кровную месть, другим же приказ гуманистических нравов. Нерниримая противоположность между этих двух нравов по необходимости ведет к гибели Гамлета. Тем же самым объясняется немало частичных проблем, над которыми много спорили: поведение Гамлета перед призраком отца, притворство сумасшествия и. т. д. В дальнейшем статья анализирует как в »Гамлете« проявляется критика королевского двора и какую роль имеет в трагедии мотив узурпации престола, наконец она излагает значение сцены с фортинбрасом.